

„e könyv a halhatatlanság napsugaraitól fogamzott”

Madách irodalomkritikai kultuszának születése

Arany János *Egy üdvözlő szó* című, 1862. március 27-én felolvasott köszöntője állította Madách Imrét a Kisfaludy Társaság panteonjába.¹ Az *ember tragédiája* tíz héttel korábban, 1862. január 12-én jelent meg először nyomtatásban, és az igazgatói beszéd elhangzásakor már széles körben ismert volt. Arany a kritikai fogadtatást is igyekezett elrendezni. Csakhogy tervébe hiba csúszott: a hetek

múlásával a *Tragédia* egyre inkább megosztotta a Társaság nagyjait. Greguss Ágost,² Szász Károly³ és Eötvös József⁴ egyetért elnökük véleményével, de Gyulai Pál, Csengery Antal és Toldy Ferenc magánlevelezésükben növekvő értetlenséggel, míg Erdélyi János mély ellenérzéssel fogadja Arany lelkesedését.⁵ A Riedl Szende vezette ifjú irodalmi ellenzék pedig kap az alkalmon: Vajda János,⁶ Reviczky Szevér⁷ és Zilahy Károly⁸ vitriolos cikkekben élcelődik az Arany-kör új Goethéjén.

A *Tragédia* Deák-párti és ellenzéki kritikái között egy névtelenül megjelent ismertetés tűnik fel, amelyet *Egy hét története* címmel a *Családi Kör* közölt 1862. február 2-án, Vajda János cikke után két héttel és Greguss Ágost *Titoknoki jelentése* előtt öt nappal.⁹ Az első magyar szerkesztő, Szegfi Mórné Kánya Emília hetilapja, a *Családi Kör* 1860. október 14-én indult, a női szellemi egyenjogúság ügyét tűzte zászlajára, a liberálisabb gondolkodású közép- és felső osztálybeli leányokat, asszonyokat szólította meg, de kevésbé határozottan képviselte az emancipáció ügyét, mint sajtóvetélytársa, a *Nővilág*, Vajda János lapja.¹⁰ A „művelt magyar hölgyek” számára összeállított „enciklopédikus képeslap” politikai irányvonaláról sokat elárulnak a *Tragédia*-bírálat holdudvarában olvasható portrék: a színésznő, Prielle Kornélia és Pákh Albert, Thaly Kálmán, Tóth Endre költő Petőfi alakját idézi. A 60-as évek elején a lap

A Családi Kör című hetilap fejléce, 1862. február 2.

1 ARANY János: *Egy üdvözlő szó* (Madách Imre bevezetése a Kisfaludy Társaságba) = *Szépirodalmi Figyelő*, 1862. május 1. (26. sz.), 401–402.
 2 GREGUSS Ágost: *Titoknoki jelentés a [Kisfaludy] Társaság történetéről s munkálkodásáról az utolsó közgyűlés óta* = *Magyarország*, 1862. február 7. (31. sz.), 2–3.
 3 SZÁSZ Károly: *Az ember tragédiájáról* = *Szépirodalmi Figyelő*, 1862. február 13. (15. sz.), 228–231.; február 20. (16. sz.), 244–246.; február 27. (17. sz.), 260–262.; március 6. (18. sz.), 275–277.; március 13. (19. sz.), 29–295.; március 20. (20. sz.), 308–310.; március 27. (21. sz.), 324–326.; április 3. (22. sz.), 339–342.
 4 EÖTVÖS József b. elnöki beszéde a Kisfaludy Társaság XV. közgyűlésén 1865. február 6-án = *A Kisfaludy Társaság Évlapjai. Új folyam*, Pest, Kisfaludy Társaság, 1863–1864/1864–1865, II. kötet, 23–28., 24.
 5 ERDÉLYI János: *Madách Imre: Az ember tragédiája* = *Magyarország*, 1862. augusztus 21. (197. sz.), 2–3.; augusztus 28. (198. sz.), 2–3.; augusztus 30. (199. sz.), 2–3.; szeptember 2. (201. sz.), 2–3.; szeptember 3. (202. sz.), 2–3. Bővebben BALOGH Csaba: *Az ördög komédiája. Erdélyi János Tragédia-bíráta* = *Magyar Művészet*, 2020, 2. sz., 106–113.

6 [VAJDA János]: *Irodalmi újdonságok* = *Nővilág*, 1862. január 20. (2. sz.), 29–30.
 7 REVICZKY Szevér: *Az ember tragédiája, Madách Imrétől. Kiadja a Kisfaludy Társaság*. 1862. Műbírálat = *Gombostű*, 1862. március 1. (18. sz.), 550–553.; március 5. (19. sz.), 585–587.; március 8. (20. sz.), 617–621.; március 12. (21. sz.), 648–651.; március 15. (22. sz.), 684–686.
 8 ZILAHY Károly: *Az ember tragédiájáról (Levéltörődék)* = *Kritikai Lapok*, 1862. június 1. (7. sz.), 177–180.; ZILAHY Károly: *Haragos válasza szelíd felelet (Szász Károlynak)* = *Kritikai Lapok*, 1862. augusztus 1. (11. sz.), 277–280.
 9 [ISMERETLEN SZERZŐ]: *Egy hét története*. [–Jan. 29-kén.– Egy újdonság, mely fölér egy hét történetével.] = *Családi Kör (Hetilap a művelt magyar hölgyek számára)*, 1862. február 2. (5. sz.), 74–76.
 10 Bővebben a hetilapról SZAFFNER Emília: *Az első magyar szerkesztő és lapja, a Családi Kör* = *Magyar Könyvszemle*, 1998, 4. sz., 353–371.

munkatársai közt szerepel Jókai Mór, Szász Károly, Tolnai Lajos és Tompa Mihály. A legtekintélyesebb pártoló Arany János, akinek – a hetilap „címadójaként” is – fontos szerep jut a *Tragédia*-ismertetésben és a Gyulai Pál indította, Kánya Emíliaval kapcsolatos „író-nő-vita” békés lezárásában.¹¹

A *Családi Kör* lapszerkezete alig változik az évek során. Szaffner Emília szerint Szegfi Mór, a szerkesztő asszony második férje a szerzője a „tárcza rovatot” adó *Egy hét története* című sorozatnak.¹² Ez nem állítható bizonyosan, ugyanis az első évfolyamban a cikkek végén olvasható y. – y. monogram a második év 50. számától elmarad, csupán vízszintes vonal zárja le a szövegeket. Az 1862. június 29-én megjelent 26. szám tárczarovatát az ismert hírlapíró, Kempelen Győző jegyzi, monogramja (K. Gy.) – három, névtelenül megjelent rovatcikk után – a 30. számban olvasható újra, később az – i – r. rövidítés tűnik fel. Az évfolyamokat átlapozva úgy tűnik, hogy 1861. december közepétől több, egymást váltó újságíró foglalja össze az adott hét kulturális eseményeit, javarészt név és monogram nélkül, bár a rovatra mindvégig jellemző a patoszos zsurnalizmus. A *Tragédia*-cikk ismeretlen szerzőjéről csupán annyi tudható, hogy a politikában jártas férfiú volt, aki – állítása szerint – látta-hallotta Madáchot országgyűlési képviselőként szónokolni.

A *Tragédia*-ismertetés ideológiai üzenete nincs összhangban a *Családi Kör* nemzeti liberális, polgári irányvonalával. A terjedelmes írásban a női olvasó egyenjogúságát hangsúlyozó retorikai alakzatok (például a rendszeres, tiszteletteljes megszólítás), tartalmi elemek (az eltérő női olvasat iránt mutatott érzékenység) és a kitérőkből rekonstruálható konzervatív értékrend között ellentét feszül, amit tovább élez a *Tragédia* történelmi színeivel szembeni idegenkedés. Mindezt a cikkíró úgy leplezi, hogy a drámai költemény tárgyyszerű bemutatása helyett Madách Imre ikonszerűvé váló portréja felé fordítja olvasói figyelmét, és a mű tartalmát olyan szűrőn át ismerteti, amelyen fennakadnak az eszmei vita kockázatát jelentő részek.

Az *Egy hét története* alighanem a Madách-kultusz születésének első dokumentuma. Különös, hogy ez idáig

Kánya Emília (1828–1905), a *Családi Kör* szerkesztője, 1861 körül

egyetlen kutató figyelmét sem keltette fel ez az írás. Morvay Győző nem említi 1897-es nagymonográfiájában,¹³ ahogy negyedszázaddal később Voinovich Géza sem, hatszáz oldalas opusában¹⁴ – pedig mindketten hosszasan szemlélzik a *Tragédia* korabeli fogadtatását. Nincs nyoma Szinnyei Józsefnél¹⁵ és Pintér Jenónél,¹⁶ ahogy sok évtizeddel később Kántor Lajosnál,¹⁷ Kozocsa Sándornál¹⁸ és Horváth Károlynál sem.¹⁹ Először Praznovszky Mihály

¹¹ Vö. CSONKI Árpád: *Kánya Emília Családi Körének nőképe az író-nő-vita idején = Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*. Szerk. LENDVAI L. Ferenc, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2015, tom. 19., fasc. 1., 69–91.

¹² SZAFFNER: *i. m.* (1998), 368.

¹³ MORVAY Győző: *Magyarázó tanulmány „Az ember tragédiájá”-hoz*. Nagybánya, Molnár Mihály, 1897, 202–225.

¹⁴ VOINOVICH Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája*. Bp., Franklin-Társulat, 1922, 569–591.

¹⁵ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái VIII. kötet (Löbl-Minnich)*. Bp., Hornyánszky Viktor, 1902, Madách Imre: 200–209., bibliográfia: 206–209.

¹⁶ PINTÉR Jenő *Magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés (Hatodik kötet: A magyar irodalom a XIX. század második harmadában)*. Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 1933, Madách Imre: 587–626., bibliográfia: 622–626.

¹⁷ KÁNTOR Lajos: *Száz éves harc „Az ember tragédiájá”-ért*. Bp., Akadémiai, 1966, 12–27.

¹⁸ *Műbibliográfia* [1982]. Szerk. KOZOCSA Sándor, Bp., Madách Irodalmi Társaság, 2012, 13–17.

¹⁹ HORVÁTH Károly: *Az ember tragédiája és a korabeli kritika = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1989, 5–6. sz., 530–557.

veszi leltárba 1993-ban,²⁰ az első értékelések egyikeként, majd 2015-ben a teljes szöveget közli,²¹ de nem sorolja a „Madách-kultusz jelenségeihez”, és figyelemre méltónak sem találja, csupán annyit jegyez meg, hogy a terjedelmes ismertetés „kissé társalgási ízűre és színvonalúra sikeredett...”, azonban a teljes elragadtatás hangján íródott.²² Kerényi Ferenc 2005-ben, a *Tragédia* kritikai kiadásának jegyzeteiben hasonlóan értékeli.²³

A Madách-kultusz genezisét két tanulmány tárgyalja. 1993-ban Praznovszky Mihály *A Madách-kultusz első éve: 1864* című írásában úgy látja, a kultusz a sztrigovai költő halálakor született meg.²⁴ Öt évvel később viszont azt dokumentálja, hogy a *Tragédia* szerzőjéhez már életében írtak verseket.²⁵ Szontágh Pál a drámai költemény megjelenése előtt – a mű addigi egyetlen olvasójaként –, 1861. május 31-én kelt magánlevelében köszönti Madáchot. Az ebben olvasható négysoros verset nyolcvan évvel később adták ki először nyomtatásban, a költő összegyűjtött levelezésének részeként,²⁶ és inkább tekinthető baráti laudációnak, mint a kultuszépítés tudatos darabjának. Eötvös Károly *Tudomány és művelődés – „Az ember tragédiája” szerzőjéhez* és Szász Károly *Madách Imréhez* című verse megfelel e kritériumnak, de később jelent meg, mint a *Családi Kör* névtelen publicistájának írása: Eötvös költeménye 1862. november 24-én, a *Szépművészeti Csarnokban*,²⁷ Szászé 1864. január 16-án, a Reviczky Szevér és Zilahy Károly szerkesztette *Alföldiek segélyalbuma* című antológiában.²⁸

Mi magyarázhatja a *Családi Kör* terjedelmes *Tragédia*-ismertetésének szakirodalmi mellőzöttségét? Alighanem a cikk műfaja és tartalma közötti ellentmondás: a kultusz kutatója lelkesült műkritikát látott a szövegben, a korabeli bírálatok áttekintője pedig felszínes tartalomismertetést, amelynek nincs irodalomkritikai értéke.

Az *Egy hét története* műfajközi jellegével valóban megérett írás. Eleget tesz az irodalmi kultuszépítés két, fontos „attitűdjének”, amelyet a Madách-kultusz későbbi szövegei kapcsán Praznovszky Mihály is hangsúlyoz:²⁹ az alaphang a határtalan rajongás, amit nem igazol műkritikai értékelés; a másik ismérv a vallási konnotációjú, metaforikus nyelvhasználat, amelynek kizárólagos üzenete a dicsőítés, a magasztalás.³⁰ A *Családi Kör* ismeretlen szerzője írását kritikának álcázza, de valódi célja a kritikai gondolkodás felfüggesztése, ami a kultuszépítés alapfeltétele. E korai, a *Tragédia* első megjelenése után alig három héttel publikált beszámoló – a korabeli fogadtatás dokumentumai közül egyedüliként – azt sugallja, hogy Madách drámai költeményével kapcsolatban nincs, nem lehet helye bíráló megjegyzésnek, vitának. Tekintsük át, milyen retorikai eszközökkel és értelmezési manőverekkel éri ezt el.

A művel folytatott esztétikai, eszmei párbeszéd elkerülésének bevált módja a szerző emberi nagyságának el túlzása. A cikkíró tudatosságát jelzi, hogy a Parnasszusra vezető lépcsősort a *Tragédia* jeleneteiből építi fel. A terjedelmes és mozaikszerű expozíció a londoni színt idézi: a fővárosi hölgyek és urak figyelmét ezen a héten nem olyan „ízlés- és idegrontó látványosságok” kötötték le, mint a műlovarárság fellépése, táncvígadalom, teátrum, párbaj vagy „chronique scandaleuse” – hanem egy új könyv. Két irányba mutatnak a *Tragédia* kiadásához kapcsolt hiperbolák. Egyrészt a megjelenés pillanatát mitizálják. „[A]kivel az ember találkozott, mindenki csak ezen egyről beszélt, csak ezen eggyel foglalkozott. [...] ami minden egyebet elhomályosított, háttérbe szorított...” Másrészt a frissen megjelent mű elképzelt jövője a negyedik szín parafrázisává válik: „trónok fognak összedőlni, országok és nemzetek megváltoztatják az alakjukat, de ez

²⁰ PRAZNOVSZKY Mihály: *Madách, a Tragédia és a kortársak 1861–1864. A Madách-kultusz jelenségei = Palócföld*, 1993, 3. sz., 233–241., 237.

²¹ *Madách Imre napjai a magyar irodalomban 1861–1864*. Szerk. PRAZNOVSZKY Mihály, Bp., Siker X, 2015, 82–87.

²² PRAZNOVSZKY: *i. m.* (1993), 237.

²³ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája (Drámai költemény)*. Szinoptikus kritikai kiadás. Szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Argumentum, 2005, 686. A *Tragédia*-idézetek ebből a kiadásból valók.

²⁴ PRAZNOVSZKY Mihály: *A Madách-kultusz első éve: 1864* [1993] = Uő: *Madách vendéget vár*. Horpács, Mikszáth Társaság, 2006, 49–62. Először Uő: *Kultikus események Alsósztrigován 1864-ben (Adalék a Madách-kultuszhoz)* = *A Nógrád megyei múzeumok évkönyve 1992–1993*. Szerk. SZVIRCSEK Ferenc, Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1993, 199–208. Ezúton is köszönetet mondok Szepesi Judit könyvtárosnak (MMA MMKI) és dr. Vass Anna Johannának, az MMA MMKI korábbi könyvtárvezetőjének.

²⁵ PRAZNOVSZKY Mihály: *A Madách-jelenség, 1861–1864* = Uő: *„A szellemiadal ünnepei”. A magyar irodalom kultikus szokásrendje a XIX. század közepén*. Bp., Mikszáth, 1998, 87–118.

²⁶ SZONTÁGH Pál *levele Madách Imréhez* (Horpács, 1861. május 31.) = MADÁCH Imre *összes művei I–II*. Szerk. HALÁSZ Gábor, Bp., Révai, 1942, II., 1133.; MADÁCH Imre *összes levelei I–II*. Szerk. STAUD Géza, Bp., Madách Színház, Új Színház, 1942, II., 79. (145.); PRAZNOVSZKY: *i. m.* (1998), 106.

²⁷ EÖTVÖS Károly: *Tudomány és művelődés. „Az ember tragédiája” szerzőjéhez* = *Szépművészeti Csarnok*, 1862. november 24. (8. sz.), 86.; PRAZNOVSZKY: *i. m.* (1998), 143–144.; PRAZNOVSZKY: *i. m.* (2015), 223–225.

²⁸ SZÁSZ Károly: *Madách Imréhez* = *Alföldiek segélyalbuma*. Szerk. REVICZKY Szevér, ZILAHY Károly, Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1864, 27–28.; PRAZNOVSZKY: *i. m.* (1998), 145.; PRAZNOVSZKY: *i. m.* (2015), 269–270.

²⁹ PRAZNOVSZKY: *i. m.* (1993), 233–234.

³⁰ E tárgy körben a két legismertebb monográfia DÁVIDHÁZI Péter: *„Isten másodszülötte”. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Bp., Gondolat, 1989; TVERDOTA György: *A komor föltámadás titka. A József Attila-kultusz születése*. Bp., Pannonica, 1998.

az egy könyv mindnyájukat túléli majd; e fekete festék évszázadokat túlrágyog, és e gyöngye papír a gúlák és obeliszkerek erejével vetekedik...” E kritikus látomás viszonya antinomikus a *Tragédia* világával. Az egyiptomi jelenet idéző kép a mű fényes jövőjének érzékeltetésére szolgál, csak hogy Ádám már ekkor, történelmi álmának kezdetén rádöbben, hogy minden emberi alkotást elnyel az idő árja. „Pár ezredév gúládat elássa, / Homoktorlaszba temeti neved” – mondja Lucifer, és láthatóvá is teszi e képet. (IV, 229–230.) Még súlyosabb a feszültség a laudáció és a drámai költemény jövőképe között. A falanszter nemzetek feletti és nemzeti nyelveken-kultúrákon túli világában az emberiség csak technikai-technológiai intellektussal bír, humánnal, művészivel nem. A szépirodalom régen kiveszett az egységesült világból. A legnagyobbak, így Homérosz és Tacitus „nevetséges és sajnálatos” műveit múzeumi vitrinben őrzik, ritkaság gyanánt, a „költészet s hit ábrándképeit” csak a hatvan évet betöltött természettudósok olvashatják. (XII., 154–178.)

A cikk több mozzanata is arra utal, hogy jelentős a távolság az eszmei vitát kerülő szerző és az általa dicsőített költő világképe között. Nem csupán a jövőképek keserűségéről nem vesz tudomást, hanem a londoni szín elemeiből felépített bevezető utolsó passzusa Madách kapitalizmus-látólatát is vitatja. Az új könyv sikere azt bizonyítja, hogy „e korból, melyet annyira szeretünk blazírnak, anyaginak tartani..., mégsem halt ki a szép, a magasztos iránti fogékonyság”.

A *Családi Kör* publicistája – a hiperbolák mellett – számos hagiografikus motívummal leplezte ezeket az ellentmondásokat. „[A] lélek, mely e könyvnek életet adott, magasan túl volt a földi élet határain, midőn azt átérezé; e könyv a halhatatlanság napsugaraitól fogamzott egy ember szívében.” Kiemelt szerepet kap Madách Imre, „e nagy lángész” férfitúli szépségének és átható tekintetének megfestése, a fény-, nap-, fénysugár-, napsugár-metáforák feltűnően gyakori alkalmazása pedig ikonszerűvé teszi az élő, harmincnégy éves sztregovai költő portréját. A hagiografikus eseménymotívumok közül kiemelkedik a beavatási pillanat és a mirákulum leírása. A cikkíró beszámol a költővel való első, feledhetetlen találkozásáról, amikor a csoda már ott élt a jelenlevők között, de még nem tudtak olvasni a jelekből. Madách országgyűlési felszólalásakor „mindenki érezte, hogy e főben nem mindennapi szellem lakozik; de hogy e szellem olyan, aminő csak igen kevés születik egy-egy században, hogy e szellem már akkor

a dicsőség verőfényes napvilágába felszárnnyalt volt, ezt akkor – legalább én nem sejtettem, ezt csak *Az ember tragédiája* tudatta velem...” A hagiográfiákat idézik a költő portréjába szőtt újszövetségi allúziók is. A napsugaraktól fogant, majd a főváros – a londoni szín mintájára megfestett – vásári forgatagában született meg „egy igénytelenül kiállított költemény”, nemzeti irodalmunk megváltója: „páratlan a maga nemében; egy mű, mely a külföld legkitűnőbb remekeivel egy sorba teendő”. Ellentétben a kortárs irodalom enyészetre ítéltetett darabjaival, a halál nem lesz úrrá rajta, a *Tragédia* nem lesz a „feledékenység sötét sírjába” temetve.³¹ Madách a halhatatlanság és a fénynyelv felé vezető úton társat kap. Arany János is a vidéki ismeretlenség homályából lépett *Toldi*jával a nyilvánosság elé: „egyik is, másik is egyszerre lett naggyá; két nap, amelyeknek nem volt hajnala...” Arany és Madách olyan, „mint a gyémánt, elébb elrejtve, homályban nő és fejlődik, és csak akkor lép a világ szeme elé, mikor sugarai ragyogó fényével a világot ragadja el”.³²

A *Tragédia* tartalmi ismertetésének bevezetőjekor a szerző napszakot és égiteket vált. E „költői ihlettség csillagfényénél” született alkotást bemutatni olyan feladat lenne, mint „leírni a csillagos eget”.³³ A cikk fénymetaforái felidéznek a hagiográfiák stiláris eszközeit, de a mögöttük meghúzódó szerzői szándék leplezetlenül profán. Az *Egy hét története* igazolni látszik a dekonstrukció tézisét, miszerint az objektívnek láttatott esztétikai értékekre hivatkozó szépirodalmi kanonizáció, panteonizáció, kultusz háttérben rendre ideológiai szempontok és értelmezői csoportok, társaságok, intézmények anyagi, hatalmi, politikai érdekei állnak. A *Családi Kör* tárcáirója meghökentető őszinteséggel közli ezt a tényt. Mint kiemeli, az Arany és Madách mögött álló irodalmi társaság nem csupán felfedezője, de egyben birtokosa, sőt megteremtője is az irodalmi csodának. A két alkotó szerepe szinte elhalványul. „[A] legkitűnőbb két költői művet, melyek az irodalom jelen korszakában világot láttak: *Toldi* és *Az ember tragédiája* a Kisfaludy Társaságnak köszöni irodalmunk.” Másrészt személyük is a társaság eredményévé, produkciójává válik. „...költészetünk két »régens«-fényű gyémántját: Aranyt és Madáchot a Kisfaludy Társaságnak köszönjük.” Ezért a Társaság „igényt tarthat reá, hogy a haza méltólag támogassa őt nemes és dicső törekvéseiben”.³⁴ A szöveg ideológiai üzenetét a szerző rafináltan kódolta: fordított sorrendben közli a fenti idézeteket. Először a konklúziót olvashatjuk (a Kisfaludy Társaság meg-

A *Családi Kör*
nekrológja
Madách
portréjával,
1865. január,
1. szám

³¹ *Egy hét története. i. m.* (1862), eddigi idézetek: 74.

³² Uo., 74–75. Arany alakja Madách Imre halálakor is feltűnik. A szerkesztő asszony nekrológját a hetilap címlapján közli, és Madách igényes portréja felett, a címsávba rajzolt Arany János – a lappal azonos című, 1851-ben írt vers szerzőjeként – az s betűre támaszkodva szem-

léli a „családi kört”. Emilia. [KÁNYA Emília]: [Madách Imre] = *Családi Kör*, 1865, 1. sz. [dátum nélkül], 1–5.

³³ Uo.

³⁴ Uo., 74–75.

Hetilap a művelti magyar hölgyek számára

Elfizetési díj (illetményekkel):
Évnyelre 3 ft., félévre 6 ft., egész
évre 12 ft.
Egy-egy műlapért ezenkívül 30 kr.

Megjelenik
minden vasárnap.
A szövegbe nyomott rajzokkal.

1. szám.

Mavonkint
két színezett dívtképpel.
*Ezenkívül legalább száz rajz-
és melléklettel.*

Szerkesztői s kiadói iroda:
Kalap-utczán 17-dik szám 2. emelet.
Hirdetének díja:
Egy háromszoros hasznosított sorért 6 kr.

Rójuk le a tisztelet adóját egy korán elhunyt nagyság iránt, mielőtt az új év kárpítja fölleben. Azon sok közül, a kiket a múlt évben elveszténk, bizonyára nem a legkisebb veszteség: Madách Imre halála. Minden időkben nagy szerencse egy nemzetre nézve, jeles költővel birnia, most kétszeresen nagy szerencse az reánk nézve. Az anyagiság emberei kevésre becsülik a költőt, nagy kegyelem tőlük, ha az emberek közt azt a helyet jelölik ki neki, a mit a természetben a daloló madarak foglalnak el; a napról-napra való igavonó is nagyobb

Madách Imre.

becsben áll előtűk; hanem azt az egyet elfelejtik, hogy csak mikor a daloló madár teszi hangzatossá a vidéket, van virághimes tavasz és áldástermő nyár, elhallgatásával pedig mit ér a sok igavonó! a rideg, fagyos tél uralma kezdődik.

Ne vegyük tehát kicsibe, ha vannak-e költői e nemzetnek és mint vannak! Nem csak azért, mert jelenné varázsolják a multat és átadják azt a jövőnek, és nem csak azért, mert a kor lelke szól ihletett ajkukról és a hány érző szív dobog a hazában, annyi viszhangot kelt szavuk; hanem azért, mert a költő a

érdemli a nemzet támogatását), majd ezután követi két, egymástól elválasztott tételben az indoklás (a művek és szerzőik is e Társaság érdemei). Ebből az következik, hogy az idő árával dacoló *Tragédia* nem csupán „lángeszű” alkotóját, hanem őt a világnak bemutató Kisfaludy Társaságot is halhatatlanná tette. Azonban e konklúzió két szempontból tarthatatlan. Az elsőre már utaltam: a látnokinak tekintett, dicsőített mű jövőképe és magasztalójának a mű jövőjéről szóló látomása között feloldhatatlan az ellentmondás. A másikat a cikkíró jóslata teremti meg: ha a *Tragédia* – ahogy írja – a „halhatatlanság napsugaraiból fogamzott”, és túlél minden országot, nemzetet, akkor nem vihet magával „a földi élet határain túlra” a nemzeti kultúrához elválaszthatatlanul kötődő irodalmi társaságot. Hogy mindez nem csupán a szerző kultusz- és mítoszépítésének logikai botlása, hanem a szépirodalmi szöveggel szembeni, attól idegenkedő ideológiai pozíciójának tünete, arról tartalomismertetése árulkodik.

A költő emberi nagyságának eltúlzása mellett az irodalomkritikai kultuszépítés másik bevált módja a mű tartalmának aránytalan, retusált, átírt, esetleg parodisztikusan tömörített, „lekerekített” ismertetése. A *Családi Kör* ismeretlen publicistája hiánytalanul élt e lehetőségekkel.

A cikk több mint kétharmadát *Az ember tragédiája* tizenöt színének bemutatása uralja. Az utókor alighanem bágyasztónak találja ezeket a részeket, felületesen olvassa, esetleg átlapozza, pedig a dráma prózává monologizálása – miként Greguss Ágost, Erdélyi János, Reviczky Szévé és Szász Károly írásában – itt is meglepően tudatos ideológiai mozgatórugókról árulkodik. A *Tragédia* koncepciójának és kompozíciójának ismertetésekor a négy pillérszín (I., III., XIII., XV.) tárgyalása kiemelt szerepet érdemel. A *Családi Kör* publicistája az első és a harmadik jelenetet félreérti (úgy tesz, mintha félreértené), a tizenharmadikról megfeledkezik, az utolsót pedig átírja. Tanulságos tartalomismertetésének e részeit alaposabban szemügyre venni. A biblikus szcénák bemutatását azzal kezdi, hogy „a költemény, híven a történelemhez, a paradicsomban veszi kezdetét”.³⁵ A későbbi passzusok pedig egyértelművé teszik, hogy a szerző (a XVIII. század *Pentateuchus*-kritikája után, az itthon már ismert Darwin, Büchner és Feuerbach kortársaként) a *Tragédia* mítoszi keretét történelmi ténynek tekinti. Míg Madách szabadon kezelte – és allúzióiban nyelvi, logikai ellentmondásokkal sötétítette – fő forrásait, a *Genezist* és *Jób könyvét*, addig a cikkíró a bibliai forráshoz közelítette a *Tragédia* keretszíneinek tartalmát. Például a dogmatikai értelmezéshez híven statikussá tette a mítoszi alakokat, pedig Lucifer az

Szegfi Mór
(1825–1896),
író, újságíró,
1880 körül

első jelenet elején még nem a „gonoszság angyala”, és úgy tűnik, az Úr sem tudja alku nélkül magától „elkergetni” a „szellemdús sátánt”. A harmadik színben Ádámot nem a csillapíthatatlan tudásvágy vezeti, amikor a jövőbe kíván betekintést, hanem múlandósága, esendősége és jelentéktelensége miatt érzett kétségbeesése. A jelenet összefoglalása pedig egyértelműen olyan ideológiai konstrukció, amely már az átírt utolsó szín tanulságát készíti elő: Ádám „hadd lássa, miért küzd, mit szenved az emberiség, míg rendeltetése célpontjához: a földi boldogsághoz eljutand...”³⁶

A *Családi Kör* publicistája Ádám tragikus értelemkeresése helyébe drámai konfliktus nélküli, jámbor boldogságfilozófiát állít, és szinte új művet ír a férfiúi boldogtalanságról, meglepő következtetésekre jutva. Prága kapcsán: „a tudomány sem teszi boldoggá az emberiséget!”

³⁵ Uo., 75.

³⁶ Uo.

Párizs kapcsán: „a szabadság sem teheti boldoggá az emberiséget”. A lelkesült Kepler nem illik e koncepcióba, ezért a tizedik szín ismertetését „a rövidség okáért” mellőzi. Erre a sorsa jut a küzdésüket kimondó úr jelenet is. „U. i. Most veszem észre, hogy a 13-dik színt le sem írtam; nem tesz semmit...”³⁷

Bármennyire annak szemléltetése volt a cél, hogy Madáchban „az igazi nagyság... sugarai ragyogó fényével a világot ragadhatja el”,³⁸ a *Tragédia* kétségektől borús végéről képtelenség lett volna megfeleledkezni. Ezért a cikkíró ezt a jelenetet újírta. A korabeli kritikusok közül a *Családi Kör* rovatírója az egyetlen, akit meg sem érint a *Tragédia* disztópiája: Madách „egy kicsit [...] a jövőbe is enged tekintenünk, a tudomány alapján, a költői ihlettség csillagfényénél”.³⁹ Ádám az utolsó jelenetben felébred, és a következő felismerésre jut: „az emberiség mégis el fogja érni rendeltetése célját: a boldogságot; a szabad akarat kiküzd diadalmát, az élet sanyarúságait pedig elviselhetővé, sőt édessé teszik a családi élet örömei; mert immár a nő az emberiség méltó eszményképévé vált! [...] De hát ha majd a föld kihűl? Oh, az nem fog történni; majd talál az ember módot, lakható állapotban megtartani hazáját, csak munkáljon és haladjon.”⁴⁰ A *Családi Kör* szerzője a kételynek még a csírát is kigyomláta a *Tragédia* utolsó színéből, így összefoglalása paródiának tűnhet. Pedig nem az. A drámai költemény tartalmának ismertetése rendkívül tudatosan szolgálta a fény háttérű Madách-ikon megfestését és ezzel kapcsolatban a történelem teodiceai értelmezését. Azonban a költő történelemszemlélete ennek kevéssé felel meg, a művel folytatott vita pedig a Kisfaludy Társaság tekintélyét sértette volna, ezért a cikkíró elhagyta vagy megmásította az aggályos részeket.

Végül a *Tragédia*-ismertetés két mellékszálára hívom fel a figyelmet. Egyrészt tapinthatók a szerző antidemokratikus érzelmei. Az athéni jelenetben „az ókori féket tépett nép kárhuzatos uralmáról”, a „csőcselék”, „az állati tudatlanságban elmerült nép izgató szaváról” ír, a párizsi jelentnél is túloz: a forradalom minden gaztettéről a „mámoros nép” tehet. (Ezért is vitatható, hogy a márciusi ifjak egyike, a magát szegénysorból felküzdő, zsidó származású és plebejus elkötelezettségű Szegfi Mór lett volna a cikk

szerzője.) Az ismeretlen tárcaíró nemesi társadalomképevel kapcsolatos a másik mellékszál is: a hölgyolvasók megszólítása nem minden esetben retorikai fogás vagy kedélyes kitérő. A *Tragédia* fogadtatásához, történelmi színeikhez fűzött megjegyzések mögött kultúrelitista értékrend és osztályszemlélet húzódik meg, ami ellentétes a *Családi Kör* liberális, polgári célkitűzésével. Már az ismertetés aránytalanul hosszú bevezetője is erről árulkodik: a Carré műlovertársaság, a korabeli Pest olcsó „ingereket”, „élvezeteket” kínáló előadását csak a köznépp, a nagyközönség és „néhány fővárosi dandy” csodálja – de egészen más érdekli a „művelt hölgyvilágot”, a „fővárosi művelt köröket”, „minden művelt férfit, minden művelt hölgyet”. Félszáz év múlva visszatér, majd fel-felbukkan az elitista hang a Madách-szakirodalomban: *Az ember tragédiája* valójában nem az ember, hanem a kiemelkedő egyéniségek, a kevesek, a szellem kiválasztottjainak tragédiájáról szól – kizárólag magasan képzett kultúrembereknek.⁴¹

Az irodalmi kultuszt építő attitűd a remekmű státuszt adottnak, vitathatlannak tekinti, ezért kerüli, feleslegesnek tekinti az esztétikai értékelést. A *Családi Kör* terjedelmes cikkéből a csodált alkotásról (gondosan retusált tartalmán kívül) semmi nem tudható meg. A szépirodalmi értékeire vonatkozó egyetlen mondat közhelyek halmozása. „[E] mű tele van ragyogó szépséggel, tele mély igazsággal, és magasztos költészettel, érett bölcsességgel és szikrázó szellemmel.”⁴² Így, paradox módon, homályban marad, Madách miért méltó a csodálatra, és a Kisfaludy Társaság miért érdemeli meg „a haza méltó támogatását”.

Az *Egy hét története*nek ismeretlen szerzője a panteonizációhoz, a kultuszépítéshez – a kortársak közül egyedülként – a kritika formát választotta. Két évtized múlva Pulszky Ferenc elhíresült vitacikkében már azért háborog, mert a színi világ, az akadémia és főképp a „céhbéli tudományos kritika” vállvetve, magát csalhatatlannak ítélve és a kételyeket, ellenvéleményeket félresöpörve azonmesterkedik, hogy Madáchban mindenki új Goethét, *Az ember tragédiájában* világraszóló, „lángeszű költeményt” lásson.⁴³

³⁷ Uo., 76.

³⁸ Uo., 75.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo., 76.

⁴¹ Kristóf György irodalomtörténész, bölcsészdoktor 1911-ben így érvel „az írni-olvasni tudók már kulturális számot kapnak a statisztikában. De nyilvánvaló, hogy a Madách művének a megértéséhez és átéléséhez ez még nem elegendő. Viszont azt sem mondhatjuk, hogy pl. a középiskolai képzettségűek már kvalifikációt nyertek arra, hogy a Madách művét és alap gondolatát magukénak is érezve élvezzék, átéljék. Nem arról van itt szó, hogy a színpadi előadást ki tapsolja

meg. Hiszen a külsőség, a csillogó részletek mindenkinek nyújtanak valami tetszést. Hanem arról, hogy ki tud sorról sorra, hogy ne mondjuk szóról szóra, elmélyedni a Madách művébe s azt részleteiben átélve, megértve és érezve, egységben, egészben felfogni.” KRISTÓF György: *A Madách világgépe = Protestáns Szemle*, 1911, 9–30., 23–24.

⁴² *Egy hét története. i. m.* (1862), 76.

⁴³ PULSZKY Ferenc: *Különvélemény (Az Ember tragédiája) = Pesti Napló*, 1883. november 4. (303. sz.), 1.; Uő: *Egy kis polémia (Az ember tragédiája) = Pesti Napló*, 1883. november 11. (310. sz.), 1. Bővebben BALOGH Csaba: *Egy kis polémia. Pulszky Ferenc és a Tragédia ősbemutatója = Magyar Művészet*, 2019, 2. sz., 105–113.